

Şiirleri yapı bakımından sağlamsa da ifade ve anlamın zihinde meydana getirdiği etki açısından her zaman başarılı değildir. İstiare, teşbih, cinas ve tıbâk gibi bedî' ve beyân sanatlarını çok kullanması anlamın zaman zaman kapalı kalmasına yol açmış, kullandığı terimler, şiirin duygusal boyutunu gölgeleyerek donuk ve soğuk bir mahiyet almasına sebep olmuştur. Bununla birlikte özellikle tabiat tasviri alanında daha sonraki şairler üzerinde büyük ölçüde etkili olmuş ve "Hafâcî üslûbu" diye anılan üslûbu Endülüs'te uzun süre taklit edilmiştir.

İbn Hafâce'nin divanının Mustafa Selâme en-Neccârî tarafından yapılan ilk neşri (Kahire 1286/1869; Beyrut 1961, 2. bs.), kafiyelerine göre alfabetik olarak dizilmiş 256 kasideyi (2855 beyit) ihtiva eder. Bu yayımda şairin divanı için kaleme aldığı uzun mukaddime ile bazı kasidelere yazdığı mensur mukaddime ve ta'likler çıkarılmıştır. Kerem el-Bustânî'nin gerçekleştirdiği neşirde ise (Beyrut 1381/1961) şiirler konularına göre tertip edilmiştir. Divanın Seyyid (Mustafa) Gâzî tarafından yapılan neşri (İskenderiye 1960) 309 kaside (3304 beyit), kırk üç mektup ihtiva eder. Bunun altmış altı kıta (356 beyit) ve yirmi üç mektuptan oluşan kısmı nâşir tarafından derlenmiş ve bir zeyil halinde divanın sonuna eklenmiştir. Divanın açıklamalarla birlikte İngilizce çevirisi Arthur Wormhout tarafından William Penn College yayınları arasında yayımlanmış (1987), İspanyolca çevirisi Mahmud Sobh (Valencia 1986; Madrid 1992) tarafından gerçekleştirilmiştir.

İbn Hafâce'nin biyografisini ihtiva eden eserlerde dostlarına, arkadaşlarına, resmî makamlara, vali ve vezirlere gönderdiği bazı mektupları yer almaktadır. Divanında bulunan kırk üç mektup, bazı kasidelerine yazdığı mukaddimeler ve divanın mukaddimesi şairin başlıca nesirlerini teşkil eder. Ayrıca onun lugata dair ilginç bir eserinin olduğu rivayet edilmektedir (Abdülvehhâb b. Mansûr, I, 59).

İbn Hafâce'nin hayatı ve şiirleri hakkında müstakil çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında Muhammed Rıdvân ed-Dâye, Hamdân Haccâcî, Abdurrahman Cübeyr, Kerrûm Bû Medyen ve Magda Mohamed al-Nowaihi'nin çalışmaları özellikle zikredilebilir (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hafâce, *Dîvân* (nşr. Mustafa Selâme en-Neccârî), Kahire 1286/1869, neşredenin girişi, s. 1-11; a.e. (nşr. Seyyid Gâzî), İskenderiye 1960, neşredenin girişi, s. 5-26; Feth b. Hâkân el-Kaysî, *Kalâ'idü'l-İkân*, Kahire 1283, s. 231-243; İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zahîre*, III/2, s. 541-652; İbn Beşkûvâl, eş-Şıla (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî), Beyrut 1410/1989, I, 165; Emir Şekîb Arslan, *el-Hulelû's-sündüsiyye*, Fas 1936, I, 209, 243; Brockelmann, *GAL*, I, 321; *Suppl.*, I, 481-482; A. R. Nykl, *Hispano-Arabic Poetry*, Baltimore 1946, s. 227-231; C. Zeydân, *Âdâb* (Dayf), III, 30-31; A. G. Palencia, *Târîhu'l-fikrî'l-Endelûsî* (trc. Hüseyin Münis), Kahire 1955, s. 123-124; M. Rıdvân ed-Dâye, *İbn Hafâce*, Dimaşk 1392/1972; a.mlf., *Târîhu'n-nakdi'l-edebî fi'l-Endelûs*, Beyrut 1981, s. 364-370; Hamdân Haccâcî, *Hayâtü ve âşârü's-şâiri'l-Endelûsî: İbn Hafâce*, Cezaîr 1974; J. T. Monroe, *Hispano-Arabic Poetry*, London 1974, s. 38, 242-245; Şevkî Dayf, *el-Fen ve mezâhibüh*, Kahire 1978, s. 444-450; Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ' ve devâvîn*, Beyrut 1978, s. 247-248; Abdülvehhâb b. Mansûr, *A'lâmü'l-magribî'l-Arabî*, Rabat 1399/1979, I, 58-61; Abdurrahman Cübeyr, *İbn Hafâce el-Endelûsî*, Beyrut 1401/1981; Kerrûm Bû Medyen, *et-Tabî'a fi şî'ri İbn Hafâce el-Endelûsî*, Dimaşk 1403/1983; İhsan Abbas, *Târîhu'n-nakdi'l-edebî 'inde'l-Arab*, Amman 1986, s. 497-499; M. M. al-Nowaihi, *The Poetry of Ibn Khafaja*, Harvard 1988; M. Abdülmün'im Hafâcî, *el-Edebü'l-Endelûsî*, Beyrut 1412/1992, s. 502-521; Salma Khadra Jayyusi, "Nature Poetry in al-Andalus and the Rise of Ibn Khafaja", *The Legacy of Muslim Spain*, Leiden 1992, s. 379-390; M. R. Sainz, "Observations on the Style of the Andalusian Poet Ibn Khafaja in the Light of Some Recently Discovered Poems", *Bibliotheca Orientalis*, XLIII/ 3-4, Leiden 1986, s. 388-396; A. Schippers, "Short Poems in Andalusian Literature Reflections on Ibn Hafâca's Poem About Figs", *Quaderni di Studi Arabi*, sy. 5-6, Roma 1987-88, s. 708-717; a.mlf., "The Theme of old Age in the Poetry of Ibn Hafâga", a.e., sy. 9 (1991), s. 143-160; a.mlf., "La bataille de Zalâqah (Sagrajas) dans la poésie d'Ibn Khafâjah", *Arabic and Middle Eastern Literatures*, II/1 (1999), s. 93-108; Suâd et-Tereykî, "el-lhvâniyyât fi şî'ri İbn Hafâce el-Endelûsî", *Havliyyâtü'l-Câmî'ati'l-Tûnisîyye*, XXVIII, Tunus 1988, s. 195-221; Rahmî Er, "İki Endülüs Şairi: İbn Ammâr ve İbn Hafâce", *DTCFD*, XXXV/2 (1991), s. 111-125; F. de la Granja, "İbn Khafâdja", *EP* (Ing.), III, 822-823; Ahmed Bâdkûbe Hezâre, "İbn Hafâce", *DMBİ*, III, 432-434.

RAHMİ ER

İBN HAFİF

(ابن خفيف)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Hafîf b. İsfikşâd ed-Dabbî
(ö. 371/982)

Hafifiyye silsilesinin
kurucusu olan sûfî.

Muhtemelen 266'da (879) Şîraz'da doğdu. "Şeyh-i kebîr, şeyh-i meşâyih, şeyh-i Şîrâzî" gibi unvanlarla da anılır. Aslen İran'ın Deylem eyaletine bağlı Kelâşem

kasabasındandır. Büyük babası İsfikşâd (İsfikşâr) hakkında bilgi yoksa da adından hareketle devlet adamlarına at yetiştirme işiyle meşgul olduğu söylenebilir. Babası Hafîf, Saffârî Hükümdarı Amr b. Leys'in ordusunda subay iken görevinden ayrılıp Nişâbur'a giderek dinî hayata yöneldi. Burada Kerrâmiyye mezhebi mensuplarının önde gelenlerinden birinin kızıyla evlendi. Bir süre sonra tekrar askerlik görevine dönerek Amr b. Leys ile birlikte Şîraz'a gitti. İbn Hafîf burada dünyaya geldi. Oğlunun ismine nisbetle Ümmü Muhammed diye tanınan ve kadın evliyalar arasında zikredilen annesinin (Câmî, s. 235) Kadir gecesinin işaretlerini dış âlemden arayan oğlunu bu geceyi kendi iç âleminde araması gerektiğini söyleyerek uyardığı söylenir. İbn Hafîf'e annesi hırka giydirmiş olup (Ebû'l-Hasan ed-Deylemî, *Stretü Ebî Abdillâh*, s. 11) daha sonra ona İbn Atâ da hırka giydirmek istemişse de annesinin hırkasına bağlı kalmak gerektiğini düşündüğü için bunu kabul etmemiştir.

Kaynaklarda verilen bilgilerden İbn Hafîf'in çocukluk ve gençlik yıllarını yoksulluk ve sıkıntı içinde geçirdiği anlaşılmaktadır. Bizzat kendisi, yoksulluğunun dercesini anlatmak için kırk yıl boyunca fitre vermesini gerektirecek ölçüde malî imkânâ sahip olamadığını söyler (a.g.e., s. 19). Bu bilgi onun küçük yaşta babasını kaybettiğini de göstermektedir.

İbn Hafîf, bir yandan geçimini sağlamak için çalışırken öte yandan Şîraz'ın ünlü âlim ve şeyhlerinin meclislerine devam etti. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ, Ca'fer-i Hazza, Ebû Bekir Muhammed el-Atâidî gibi âlimlerden faydalandı. Ebû Bekir el-Atâidî, Abdullah b. Ahmed eş-Şardânî, Bâzrân el-Hayyât, Abdullah el-Erzegânî ve Muhammed et-Temmâr gibi âlimlerden hadis okudu (a.g.e., s. 208, 214). Şâfiî fıkıh âlimi Ebû'l-Abbâs İbn Süreyc'den fıkıh, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'den Basra'da kelâm dersleri aldı. Her gece kırk hadis yazardı; ölümüne kadar kendisinden hadis dinleyenler oldu. Hadis konusunda ondan istifade edenler arasında kelâm âlimi Kadî Ebû Bekir el-Bâküllânî, Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, Ebû Nuaym el-İsfahânî gibi meşhur simalar da vardır.

İbadete büyük önem veren, çocukluğundan itibaren çetin bir riyâzet ve mücâhede hayatı yaşayan İbn Hafîf tasavvufdaki yetişmişliği yanında hadis, fıkıh,

kelâm, kıraat ve tefsir gibi ilimlerde de iyi bir öğrenim görmüş, dönemindeki ulema arasında hâkim olan kanaatin aksine bu ilimlerle tasavvuf arasında bir uyumsuzluk bulunmadığını göstermeye çalışmıştır.

Irak, Suriye ve Hicaz'a yaptığı seyahatlerde Ebû'l-Hasan Müzeyyin, Ebû Ali er-Rûzbârî, Muhammed b. Ali el-Kettânî, Ebû'l-Hüseyn ed-Derrâc, Ebû Ya'kûb en-Nehrecûrî, Ebû Amr ez-Zeccâcî, Ruveyym b. Ahmed, İbn Atâ, Ebû Bekir eş-Şiblî gibi sûfilerle görüştü; Hallâc-ı Mansûr'u hapishanede ziyaret etti. Hacca giderken Bağdat'ta Cüneyd-i Bağdâdî ile görüştüğü veya onunla Hallâc konusunda tartışmaya giriştiği şeklindeki rivayetler (Sübkî, III, 152; Massignon, s. 92) doğru değildir. Sülemî'nin kaydettiği bir rivayetten (*Tabakât*, s. 504) İbn Hafif'in Cüneyd ile görüşmediği, fakat ona büyük saygı duyduğu anlaşılmaktadır. Mısır, Anadolu ve Hindistan'a gittiğine dair rivayetler birer menkıbe mahiyetindedir. Ebû Nuaym, onun Hindistan'la ilgili menkıbesini Ahmed b. İbrâhim el-Kalânî'si'ye ait olarak nakletmiştir (*Hilye*, X, 160, 162). İbn Hafif Şiraz'da İbn Fûrek'le görüşmüş ve tasavvufa yönelmesinde etkili olmuştur. Onun erkek ve kadın müridleri arasında cinsî ilişkiyi mubah gördüğü yolunda Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin naklettiği iddia (*Telbîsü İblîs*, s. 356) tamamıyla asılsızdır.

İbn Hafif biri annesiyle birlikte olmak üzere birkaç defa hacca gitti. Cüneyd-i Bağdâdî'nin Ebû Muhammed el-Cerîrî ve Ruveyym gibi müridleriyle görüştü. Hallâc'a ait bazı metinleri yanında bulunduran İbn Atâ ile tanıştı. Daha sonra Şiraz'a yerleşti ve hayatının bundan sonraki dönemini burada geçirdi. Onun Şiraz'a ne zaman yerleştiği bilinmemektedir. Çeşitli kesimlere mensup geniş bir çevrenin saygısını kazanan İbn Hafif 23 Ramazan 371'de (22 Mart 982) 104 yaşında vefat etti. Cenazesi Mecûsî, yahudi ve hristiyanların da katıldığı büyük bir kalabalık tarafından kaldırıldı. Her din mensubu kendi geleneğine göre ona dua etti (Ebû'l-Hasan ed-Deylemî, *Sîretü Ebî 'Abdillâh*, s. 218). Ölüm tarihini 370 (981), 391 (1001) ve 331 (942) olarak zikreden kaynaklar da vardır.

Birçok defa evlendiği rivayet edilen İbn Hafif'in bir vezirin kızı ile kırk yıl evli kaldığı, küçük yaşta vefat eden Abdüsselâm

adında bir oğlu bulunduğu bilinmektedir. Sağlığında devlet adamlarından gördüğü ilgi vefatından sonra da devam etmiş, kabrinin üzerine bir türbe inşa edilmiş, daha sonra Şirazlı büyük sûfiler de burada toprağa verilmeye başlanmıştır. Şiraz hükümdarlarının yardımcılarıyla muhtemem bir dergâh haline gelen bu türbe, Safevîler döneminde ilgi görmemişse de XVIII. yüzyılda Kerîm Han Zend tarafından onarılmış ve çevresi genişletilerek bir meydan haline getirilmiştir.

İbn Hafif yaşadığı çağda büyük üne kavuşmuş, etrafında kalabalık bir mürid topluluğu meydana gelmiştir. Dinî hükümlere bağlılığıyla tanınan İbn Hafif, sûfilere ait her sözün ve davranışın âyet ve hadislerle uygun bir yorumunu yapmış, tasavvufun kaynağını Kur'an ve Sünnet olarak görmüştür. Sahv halini sekre tercih etmiş; bunun bir sonucu olarak müridlerine Hâris el-Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî, Ruveyym b. Ahmed, İbn Atâ ve Amr b. Osman'ı örnek almalarını, çünkü bunların şeriatla tasavvufu bağdaştırdıklarını bildirmiş; onları diğer şeyhlerin şeriat ölçülerine sığmayan hallerini tartışmaktan menetmiştir (*a.g.e.*, s. 37; Herevî, s. 89, 232). Hallâc'ı "âlim-i rabbânî" ve "muvaahhid-i mükemmel" olarak nitelemekle birlikte bazı şathiyelerini reddetmiştir (Sülemî, s. 308; Ebû'l-Hasan ed-Deylemî, *Sîretü Ebî 'Abdillâh*, s. 100). Deylemî, onun başlangıçta Allah hakkında aşk kelimesinin kullanılmasını kabul etmediğini, fakat Cüneyd-i Bağdâdî'nin bu konudaki bir yazısına vâkıf olunca fikir değiştirdiğini ve bunun mümkün olduğunu göstermek için bir de risâle yazdığını söyler (*Kitâbü'l-Elif'l-me'lûf*, s. 19, 35). *Kitâbü'l-Mahabbe* ve *Kitâbü'l-Vüd ve'l-ülfe* gibi eserlerinde muhtemelen bu görüşünü anlatmıştır. İbn Hafif'in tasavvuf anlayışının esasını gaybet ve huzur halleri teşkil eder (Hücvârî, s. 317); ağır riyâzet, yoğun ibadet, nefse muhalefet de onun tasavvuf anlayışında önemli bir yer tutmaktadır. Çok az yediğini, her sünneti uyguladığını, bol bol Kur'an okuduğunu, vaktini düzenli bir şekilde bu tür dinî faaliyetlerle geçirdiğini anlatan pek çok menkıbesi vardır. Yaşlılık yüzünden ayakta namaz kılamayacak hale gelince, oturarak kılınan bir namazın sevabının ayakta kılınan namazın yarısı kadar olduğunu bildiren bir rivayeti dikkate alarak daha önce kıldığını

namazların iki mislini oturarak kılmaya başladığı rivayet edilir (Ebû'l-Hasan ed-Deylemî, *Sîretü Ebî 'Abdillâh*, s. 23-30; İbn Asâkir, s. 192; Sübkî, III, 151).

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nasr es-Serrâc, Ebû Abdullah el-Mekârîzî ve İbn Bâkûye gibi tanınmış sûfilerin üstadı olan İbn Hafif'in silsilesi, müridlerinden Hüseyin Ekkârî-i Şîrâzî vasıtasıyla Kâzerûniyye tarikatının kurucusu Ebû İshak-ı Kâzerûnî'ye ulaşır. İbn Hafif Sühreverdiyye silsilesinde de yer alır. Rûzbihân-ı Baklî'nin ruhanî mürşidi de İbn Hafif'tir (Câmî, s. 286; Ma'sûm Ali Şah, II, 92, 173, 309). Onun tasavvuf anlayışını benimseyenlerin oluşturduğu gruba Hafifiyye adı verilmiştir.

Eserleri. Kaynaklar İbn Hafif'in çok sayıda eser yazdığı konusunda birleşir. Deylemî onun on beşi büyük, on beşi küçük hacimli olmak üzere otuz eseri olduğunu söyler. Ancak verdiği listede yirmi sekiz eserin adı bulunmaktadır (*Sîretü Ebî 'Abdillâh*, s. 212). Bazı kaynaklarda zikredilen *'Adâbü'l-mürîdîn* ve *Câmî'u'd-dâvât* adlı iki eserin de eklenmesiyle liste tamamlanmaktadır. Ancak bunlardan sadece iki küçük risâle günümüze ulaşmıştır. Bazı müellifler bu eserlerin bir kısmı hakkında kısa bilgiler vermişlerdir (meselâ bk. *a.g.e.*, a.y.; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1447). VIII. (XIV.) yüzyıl müelliflerinden Ebû'l-Abbas Zerkûb (Zerkûb-ı Şîrâzî), *Şîrâznâme* adlı eserinde (s. 126) bunların bir kısmı hakkında, "Elden ele dolaşmakta ve tanınmaktadır" ifadesini kullandığına göre İbn Hafif'in eserleri Şiraz ve çevresinde yüzlerce yıl ilgi görmüş olmalıdır. Kaynaklarda İbn Hafif'ten nakledilen bazı cümleler ve kısa parçalarla Sübkî'nin naklettiği İmam Eş'arî'nin fazileti hakkındaki beş sayfalık bir metnin yanında (*Tabakât*, III, 159-163) *Vaşiyyet-i İbn Hafif* ve *Mu'tekad-ı İbn Hafif* adlı iki küçük risâlesinin Farsça tercümeleleri günümüze gelmiştir. Asılları Arapça olan bu risâleler Annemarie Schimmel tarafından Deylemî'nin *Sîretü Ebî 'Abdillâh İbnü'l-Hafif eş-Şîrâzî* isimli eserinin ekinde (Ankara 1955, s. 274-310) yayımlanmıştır. İbn Hafif, *Vaşiyyet* risâlesinde müridlerin gözetmek zorunda oldukları yirmi beş kurala, *Mu'tekad*'da ise Eş'arî'nin görüşlerini takip ederek itikadî konulara yer verir. İbnü'n-Nedîm'in kaydettiği mekânîk ve harp aletleriyle ilgili eser (*el-Fihrist*, s. 315) ona ait değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 315; Sülemî, *Tabakât*, s. 308, 462, 504; Ebü'l-Hasan ed-Deylemî, *Şiretû Ebi 'Abdillâh İbnü'l-Hafîf eş-Şirâzî* (trc. Rükneddin Yahyâ b. Cüneyd eş-Şirâzî, nşr. A. Schimmel), Ankara 1955, s. 11, 19, 23-30, 37, 100, 208, 212, 214, 218; ayrıca bk. neşredeninin önsözü, s. 49-98; a.mlf., *Kitâbü'l-Elifî'l-me'lûf 'alâ lâmi'l-ma'â'uf* (nşr. J. C. Vadet), Beyrut 1962, s. 19, 35, 45, 135; Ebû Nuaym, *Hilye*, X, 160, 162; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 431; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 173, 767; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 317, 319; Herevî, *Tabakât*, s. 89, 232, 537; İbn Asâkir, *Tebyînü kezîbî'l-müfterî*, s. 190-192; Attâr, *Tezkiretül-evliyâ*, II, 124-126; İbnü'l-Cevzî, *Telbisü İblîs*, s. 356; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), s. 166; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVI, 342, 345, 364; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 116; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, II, 258; a.e.: *Sefernâme-i İbn Battûta* (trc. Muhammed Ali Muvahhid), Tahran 1337 hş., s. 627; Sübkî, *Tabakât*, III, 149-163; Zerkûb-î Şirâzî, *Şirâznâme* (nşr. İsmâ'il Vâiz-i Cevâdî), Tahran 1350 hş., s. 95, 99, 101, 108, 126; Cüneyd-î Şirâzî, *Şeddü'l-izâr* (nşr. Muhammed-i Kazvîni - Abbas İkbâl-i Âştîyânî), Tahran 1328 hş., s. 42, 48, 115, 223, 368; İbn Cüneyd-î Şirâzî, *Tezkire-i Hezâr Mezâr Terceme-i Şeddü'l-izâr* (nşr. Behmen Kerîmî), Tahran 1364 hş., s. 79-92; İbnü'l-Mülâkkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 290; Câmî, *Nefehât*, s. 235, 286; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1447; Hasan-î Fesâî-yî Şirâzî, *Farsnâme-i Nâsirî* (nşr. Ali Kuli Muhbirüddevele), Tahran 1313 hş., II, 142, 158; L. Massignon, *Akhbar al-Hallaj*, Paris 1936, s. 92; Mahmûd b. Osman, *Firdevsü'l-mürşidiyye*, Tahran 1333 hş., s. 22, 128; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'îk*, II, 92, 173, 213, 308, 309, 474-506; Sezgin, *GAS*, I, 663; Schimmel, *Mystical Dimensions of Islam*, s. 83, 430; a.mlf., "Zur biographie des Abû 'Abdallâh b. Chafîf ash-Shirâzî", *WO* (1955), s. 193-199; a.mlf., "İbn Khafîf an Early Representative of Sufism", *JPHS*, VI (1958), s. 147-173; Abdülhüseyn-i Zerrînkûb, *Dünbâle-i Cüstücü der Taşavvuf-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 207-215; Muhammed Reşâd, *İbn Hafîf-î Şirâzî*, Tahran, ts.; Florin Sobieroj, "Eine neue Quelle für die Biographie İbn Hafîf's", *Isl.*, LXXIV (1997), s. 305-335; J. C. Vadet, "İbn Khafîf", *E²* (Ing.), III, 823-824; Fethullah Müctebâî, "İbn Hafîf", *DMBİ*, III, 434-439.

TAHSİN YAZICI

İBN HAFSÛN

(bk. ÖMER b. HAFSÛN).

İBN HÂKÂN, Ebü'l-Hasan

(أبو الحسن ابن خاقان)

Ebü'l-Hasan Ubeydullah b. Yahyâ
b. Hâkân et-Türkî el-Bağdâdî
(ö. 263/877)

Abbâsî veziri.

Aslen Mervli bir Türk olan dedesi Hâkân Ezd kabilesinin mevlâsıdır; Abbâsî halifelerinin hizmetinde bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Babası Yahyâ, Ha-

life Me'mûn'un (813-833) veziri Hasan b. Sehl'in özel kâtipliğini yapmış, Mütevekkil-Alellah zamanında (847-861) haraç kâtipliğine, oğlu Ubeydullah'ın vezirliği sırasında da Divân-ı Mezâlim reisliğine getirilmiştir.

Ubeydullah b. Yahyâ, Hâkânî ailesinden vezirliğe yükselen bir kişidir. Onun bundan önceki hayatı hakkında 233'te (847-48) veya 236'da (850-51) kâtiplik görevine tayin edildiği (Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb*, IV, 89), yazılarının altına İbn Hâkân imzasını attığı ve Halife Mütevekkil-Alellah'ın oğlu Mu'tezz'in hocası olduğu dışında bilgi bulunmamaktadır. Mütevekkil-Alellah, veziri Muhammed b. Fazl el-Cerâî'yi azledip bir süre devleti vezirsiz yönetme denemesinden sonra tekrar tayin yapmaya karar verdiğinde kendisine önerilen İsbâ b. Dâvûd b. Cerrâh, Ebü'l-Fazl İbn Mervân ve Ubeydullah b. Yahyâ gibi isimler arasında Ubeydullah'ı seçmiş ve böylece vezir olan İbn Hâkân üç ayrı dönemde toplam on dört yıl bu görevi sürdürmüştür.

İbn Hâkân, merkezdeki divanlarla halife arasında irtibat kurmaya ve işlerin yönetimini eline almaya başlayınca karşısına Vasîf et-Türkî ve Necâh b. Seleme gibi kendisini çekemeyen yüksek dereceli memurlar çıktı. Fakat İbn Hâkân onları bertaraf etmekte güçlük çekmedi. Yakaladığı suistimalleri sebebiyle halife nezdindeki itibarlarını sarsarak kısa zamanda divanların idaresini ele geçirdi ve bütün eyaletlerdeki haraç ve diyâ' divanları ile berid ve şurta teşkilâtlarına bizzat tayinler yapacak kadar nüfuzlu hale geldi; hatta kadıların tayinlerinde dahi söz sahibi idi. Divân-ı Mezâlim'e babasını ve onun ölümünden sonra da amcası Abdurrahman'ı getirdi. Aynı zamanda halifenin oğullarından Mu'tezz'in hocası ve hâmisî durumunda idi. Bu arada hassa alayı konumundaki 12.000 kişilik özel birliğin kumandası da ona verildi. Böylece İbn Hâkân hem vezir hem de emirlik görev ve yetkilerini elde etmiş oldu.

İbn Hâkân ile halifenin yakın dostu şair ve devlet adamı Feth b. Hâkân el-Fârisî (aralarında herhangi bir akrabalık yoktur) birlikte hareket ederek Halife Mütevekkil-Alellah'a, oğlu Müntasır-Billâh'ın birinci veliahtlıktan azli ve onun yerine diğer oğlu Mu'tezz'in tayini hususunda telkinde bulundular ve bunda muvaffak oldular. Fakat sonuç istedikleri gibi gerçekleşmedi ve durumu kabullenemeyen Müntasır-Billâh düzenlettiği bir suikastla ba-

basını ve onu korumaya çalışan Feth b. Hâkân'ı öldürttü. Suikast gecesi olay yerinde bulunmayan İbn Hâkân şans eseri ölümünden kurtuldu ve Mu'tezz'in yanına sığındı. Yeni halife Müntasır'ın taraftarları onu İbn Hâkân'ı öldürmesi için teşvik ettilerse de Vezir Ahmed b. Hasîb buna engel oldu. Daha sonra İbn Hâkân, Halife Müstâîn-Billâh (862-866) tarafından tekrar vezirliğe getirildi. Fakat bu dönemde işler tamamen Türk kumandanlarından Boğa es-Sagîr ile Vasîf et-Türkî'nin elindeydi; bu sebeple kısa süre sonra vezâretten uzaklaştırılıp 248'de (862) Berka'ya sürgüne gönderildi ve beş yıl orada kaldı. İbn Hâkân'ın, şehzadeligi sırasında hocası ve hâmisî olduğu Mu'tez-Billâh'ın hilâfete gelmesinden sonra niçin bir devlet görevinde bulunmadığı bilinmemekte, fakat kuvvetli bir ihtimalle görev kabul etmediği sanılmaktadır. Çünkü 256'da (870) Mu'temid-Alellah halife olunca idarî konularda ve vergi toplama hususunda liyakatine güvenerek onu tekrar vezir yapmak istediğinde buna şiddetle karşı çıktığı, ancak halife ve çevresindekilerin ısrarı ve Türk asıllı kumandanların isteği karşısında (Hüsâmeddin es-Sâmerrâî, s. 88) boyun eğmek zorunda kaldığı (3 Şâban 256/6 Temmuz 870) bilinmektedir. Fakat İbn Hâkân vezirliğinin bu döneminde aktif siyaset yapmamıştır. Bunda, daha önce cereyan eden hadiselerin ve Abbâsîler'in nüfuzlu devlet adamlarından Muvaffak-Billâh'ın halife üzerindeki otoritesinin etkisi büyüktür. Çevgân oynarken attan düşerek hayatını kaybeden İbn Hâkân'ın ölüm tarihi için Taberî eserinin bir yerinde (*Târîh*, IX, 352) Rebûlâhîr 252 (Mayıs 866), diğer bir yerinde ise (a.g.e., IX, 532) 10 Zilkade 263 (25 Temmuz 877) tarihini vermektedir. Oğlu Mûsâ el-Hâkânî tecvide dair ilk defa eser yazmış bir âlim ve edip olup diğer oğlu Muhammed ve torunu Abdullah da daha sonraki yıllarda vezirlik yapmışlardır.

Türk asıllı ilk vezir olan (Yıldız, s. 180) ve vezirlik müessesesinin ihyasında önemli bir rol oynayan (Wagleri, I, 137) İbn Hâkân Mütevekkil-Alellah'ın gayri müslimlere, Ali evlâdına ve Mu'tezîlîler'e uyguladığı sert politikaya fazla karışmamaya çalışarak bir dereceye kadar tarafsız kalmasını bildi. Devlet işlerine vukufu ve işlerin takibinde gösterdiği ciddiyet onun başlıca meziyetleri arasındadır. Mal edinme hırsı bulunmayıp iffeti, güzel ahlâkı ve cömertliğiyle tanınıyordu. Memurların getirdiği hediyelere iltifat etmezdi; Mısır valisinin kendisine gönderdiği çok değerli he-